

УДК 364.4-054.73-787.522(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.6.2>

Інна ВІТКОВСЬКА

старший викладач кафедри соціології управління та соціальної роботи,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022

ORCID: 0000-0001-5624-4301

Бібліографічний опис статті: Вітковська, І. (2025). Роль соціальної роботи у розвитку адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 8–12, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.6.2>

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У РОЗВИТКУ АДАПТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу ролі соціальної роботи у розвитку адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб в Україні в умовах війни.

Авторка зазначає, що процес адаптації внутрішньо переміщених осіб є складним і тривалим, адже він вимагає значної підтримки, ресурсів і уваги з боку держави, громади та інших соціальних структур для успішного інтегрування цих осіб у нове середовище. У статті визначено, що успішність адаптації залежить від багатьох чинників, але передусім – від адаптаційного потенціалу самої людини.

Адаптаційний потенціал внутрішньо переміщених осіб у статті визначається як сукупність особистісних, соціальних і психофізіологічних ресурсів, які сприяють успішному пристосуванню до нових умов життя внаслідок вимушеного переселення. Ключовими компонентами адаптаційного потенціалу є: психофізіологічний компонент (стан здоров'я, фізична витривалість, здатність організму витримувати фізичні навантаження і стрес); емоційний компонент (емоційна стійкість); соціально-психологічний компонент (соціальна взаємодія, комунікабельність, здатність до співпраці) та особистісний компонент (внутрішні переконання, цінності, особистісна зрілість і готовність до змін), які формують внутрішню стійкість.

Особливу увагу приділено важливості підтримки внутрішньо переміщених осіб через соціальні послуги, які надаються Центрами життєстійкості. Аналізується використання індивідуальних і групових методів соціальної роботи для зниження стресу, розвитку емоційної стійкості, побудови позитивної життєвої перспективи, соціальної інтеграції та професійної адаптації.

У статті зроблено висновок, що розвиток адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб за допомогою комплексної підтримки фахівців із соціальної роботи сприяє підвищенню їхньої психологічної стійкості, успішній соціальній інтеграції та покращенню якості життя як самих внутрішньо переміщених осіб, так і громади, до якої вони переїхали, що є перспективою подальших досліджень.

Ключові слова: адаптаційний потенціал, адаптація, внутрішньо переміщені особи, соціальна робота, центри життєстійкості.

Inna VITKOVSKA

Senior Lecture at the Sociology of Management and Social Work Department, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022

ORCID: 0000-0001-5624-4301

To cite this article: Vitkovska, I. (2025). Rol sotsialnoi roboty u rozvytku adaptatsiinoho potentsialu vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini [The role of social work in the development of the adaptation potential of internally displaced persons in Ukraine]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 8–12, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.6.2>

THE ROLE OF SOCIAL WORK IN THE DEVELOPMENT OF ADAPTIVE POTENTIAL OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE

The article is devoted to the analysis of the role of social work in the development of the adaptive potential of internally displaced persons in Ukraine in the conditions of war.

In the article, the author notes that the process of adaptation of internally displaced persons is complex and lengthy, as it requires significant support, resources and attention from the state, community and other social structures for the successful integration of these persons into the new environment. The success of adaptation depends on many factors, but first, on the adaptive potential of the person.

The article defines the adaptive potential of internally displaced persons as a set of personal, social and psychophysiological resources that contribute to successful adaptation to new living conditions as a result of forced displacement. The key components of adaptive capacity are psychophysiological component (health status, physical endurance, the body's ability to withstand physical activity and stress); emotional component (emotional stability); socio-psychological component (social interaction, sociability, ability to cooperate) and personal component (internal beliefs, values, personal maturity and readiness for change), which form internal resilience.

Particular attention is paid to the importance of supporting internally displaced persons through social services provided by Resilience Centers. The use of individual and group methods of social work to reduce stress, develop emotional resilience, build a positive life perspective, social integration and professional adaptation is analyzed.

The article concludes that the development of the adaptation potential of internally displaced persons through comprehensive support from social work professionals contributes to enhancing psychological resilience, successful social integration, and improving the quality of life both for the internally displaced persons themselves and the community they join, which presents a promising direction for further research.

Key words: *adaptive potential, adaptation, internally displaced persons, social work, resilience centers.*

Актуальність проблеми. Війна, що триває в Україні, має серйозні наслідки, спричиняючи численні соціальні проблеми, які негативно впливають на життя окремих людей, різних соціальних груп та країни в цілому. З 2014 року Україна відстоює свою незалежність та територіальну цілісність, протистоячи ворогу. Наразі частина території України анексована, інша частина тимчасово окупована, а на ще одній – ведуться бойові дії.

Саме бойові дії стали основною причиною масштабного внутрішнього переміщення населення. У червні 2022 року за оцінками Міжнародної організації з міграції кількість внутрішніх переселенців в Україні становила більше ніж 7 млн осіб, станом на серпень 2024 року кількість ВПО зменшилась до 3 669 000 осіб. Водночас 4 396 000 осіб повернулися до своїх звичних місць проживання (Звіт про внутрішнє переміщення в Україні: опитування загального населення, 2024). Наразі найбільше вимушено переміщених осіб перебуває в Харківській та Дніпропетровській областях, а також у м. Києві, куди вони переїхали ще в перший рік повномасштабної війни, проте й досі не мають можливості повернутися додому через продовження бойових дій. За демографічним розподілом серед внутрішньо переміщених осіб в Україні більшість складають жінки (59%), які були змушені покинути свої домівки, шукаючи безпеки в інших регіонах країни (Звіт про внутрішнє переміщення в Україні: опитування загального населення, 2024).

Соціальна робота відіграє важливу роль у підтримці внутрішньо переміщених осіб, забезпечуючи їм допомогу в процесі адаптації, сприяючи формуванню нових соціальних зв'язків, економічній незалежності та загальному розвитку адаптаційного потенціалу, що й обумовлює актуальність цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Тема адаптації завжди була актуальним напрямом наукових досліджень у соціології, психології та соціальній роботі. Соціально-психологічну адаптацію особистості вивчали такі науковці, як В. Васютинський, В. Вінков, А. Камбур, Л. Карамушка, Т. Карамушка, І. Козубовська, С. Кравцов, Л. Коробка, Н. Мазіна, С. Мартиненко, М. Панов, Г. Шикітка та інші. Темі адаптаційного потенціалу особистості присвячені праці А. Маклакова, С. Посохової, Н. Конової, О. Кузнецової, Н. Старинської та інші. Дослідженням соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб займалися Т. Алексеєнко, А. Гетьман, І. Єнгалічева, С. Задорожна, І. Карпова, В. Кердивар, А. Конончук, М. Логвинов, Н. Мазіна, Т. Мельничук, Н. Могильова, В. Николаєва, В. Пономарьова, О. Новікова, М. Пархоменко, Ю. Пащенко, А. Путінцева, Ю. Песоцька, В. Рюль, К. Рюль, Л. Шамілева, Я. Юрків та інші. Попри наявність значної кількості наукових публікацій, присвячених адаптації вимушено переміщених осіб в Україні, окремі аспекти, зокрема дослідження ролі соціальної роботи у розвитку адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану, потребують подальшого вивчення.

Мета статті: дослідження ролі соціальної роботи у розвитку адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Виклад основного матеріалу. Вимушене переселення є важким етапом у житті будь-якої людини, оскільки воно руйнує стабільність та звичний спосіб життя. Процес адаптації внутрішньо переміщених осіб може бути складним та тривалим, адже вимагає значної підтримки, ресурсів і уваги з боку держави, громади та інших соціальних структур для успішного інте-

грування цих осіб у нове соціальне оточення. Успішність адаптації залежить від багатьох чинників, але передусім – від адаптаційного потенціалу самої людини.

У наукових працях вітчизняних авторів представлено кілька підходів до розуміння поняття адаптаційного потенціалу. Специфіку особистісного адаптаційного потенціалу досліджує А. Маклаков. На думку вченого, адаптаційний потенціал людини є комплексною характеристикою особистості, яка визначає її здатність адаптуватися до нових умов життя, соціальних і професійних змін. Основними компонентами адаптаційного потенціалу, за А. Маклаковим, є: психологічна стійкість; орієнтованість на досягнення успіху, розв'язання проблем і подолання труднощів; комунікативна стійкість. Не менш важливими є морально-етичні якості особистості, її цінності та норми, які допомагають у прийнятті адаптаційних рішень, а також когнітивні здібності, що спрощують навчання та засвоєння нових навичок, необхідним для адаптації (Старинська, 2017, с. 260).

С. Посохова є авторкою власної моделі адаптаційного потенціалу, яка, подібно до підходу А. Маклакова, орієнтована на дослідження адаптаційних можливостей особистості. У моделі адаптаційного потенціалу С. Посохової більш детально аналізуються психологічні, фізіологічні та соціальні аспекти адаптаційного процесу. Основними компонентами адаптаційного потенціалу, за С. Посоховою, є: психологічні особливості особистості, тобто такі індивідуальні характеристики, як рівень тривожності, самооцінка, стійкість до стресу, які сприяють або перешкоджають адаптації; поведінка людини у складних, стресових ситуаціях та особливості її саморегуляції, що проявляються у вмінні управляти своїми емоціями та діями, зокрема здатність долати труднощі й адаптуватися до нових умов зовнішнього середовища, яке змінюється; комунікативні здібності та здатність до входження до нових соціальних груп; а також такі фізіологічні показники, як стан здоров'я, витривалість і фізична адаптація до умов навколишнього середовища, які є важливими для загальної адаптації особистості.

Н. Коновалова досліджувала адаптаційний потенціал особистості в контексті її здатності до саморегуляції, психологічної стійкості та міжособистісної взаємодії. У її підході адапта-

ційний потенціал розглядається як сукупність характеристик, що забезпечують можливість успішної адаптації в різних сферах життя. Основними компонентами, що складають адаптаційний потенціал за Н. Коноваловою, є: індивідуально-психологічні характеристики особистості, а саме стійкість до стресу, тривожність, емоційна стабільність і вміння справлятися з психологічним навантаженням; мотиваційно-ціннісні орієнтири – цінності та цілі, які сприяють позитивній адаптації до нових умов, оскільки цінності людини визначають її поведінкові стратегії; когнітивні ресурси – здатність до аналізу ситуацій, прийняття рішень, засвоєння нової інформації, що полегшує адаптацію до змін у навколишньому середовищі (Конончук, 2019, с. 50).

Ще одна вітчизняна вчена, яка розробила концепцію адаптаційного потенціалу особистості, – О. Кузнецова. Дослідниця визначає адаптаційний потенціал особистості як «сукупність особистісних якостей та ресурсів, що сприяють ефективному пристосуванню до змінних умов середовища». Тобто, адаптаційний потенціал особистості – це здатність людини протистояти стресовим ситуаціям, зберігати внутрішню рівновагу, відновлювати емоційну стабільність і підтримувати ефективну діяльність навіть за умов кризових або значущих змін.

Основними компонентами адаптаційного потенціалу, за О. Кузнецовою, є: психофізіологічний компонент (стан здоров'я, фізична витривалість, здатність організму витримувати фізичні навантаження і стрес); емоційний компонент (емоційна стійкість); соціально-психологічний компонент (соціальна взаємодія, комунікабельність, здатність до співпраці) та особистісний компонент (внутрішні переконання, цінності, особистісна зрілість і готовність до змін), що формують внутрішню стійкість. Особливістю концепції адаптаційного потенціалу особистості О. Кузнецової є те, що дослідниця підкреслює змінність цього потенціалу, а також можливість його розвитку через життєвий досвід, освіту та практики саморозвитку.

Спираючись на наукові здобутки вітчизняних авторів, можна зробити висновок, що адаптаційний потенціал внутрішньо переміщених осіб – це сукупність особистісних, соціальних і психофізіологічних ресурсів, які сприяють успішному

пристосуванню до нових умов життя внаслідок вимушеного переселення. Ключовими компонентами адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб є: емоційна стійкість, соціальна підтримка, рівень інтеграції, психологічна гнучкість та професійна адаптація (Могильова, 2023, с. 83). Безперечно, що адаптаційний потенціал внутрішньо переміщених осіб залежить і від індивідуальних особливостей особистості, таких як вік, попередній досвід адаптації, рівень освіти, цінності, емоційний стан, доступ до ресурсів та наявність підтримки.

Соціальна робота відіграє ключову роль у розвитку адаптаційного потенціалу внутрішньо переміщених осіб в Україні, забезпечуючи їм доступ до необхідних ресурсів, підтримки та послуг. Яскравим прикладом такої підтримки є діяльність Центрів життєстійкості¹, де кожен клієнт може отримати безоплатну фахову допомогу від соціальних працівників і психологів. Протягом 2023–2024 років у 23 областях України було відкрито 199 Центрів життєстійкості. Основними напрямками роботи соціальних працівників у цих Центрах є індивідуальна та групова підтримка. Робота фахівців організована таким чином, що спочатку клієнт проходить індивідуальну консультацію з фахівцем, а потім, залежно від потреб, долучається до групових занять. Індивідуальна соціальна робота включає такі соціальні послуги, як інформування, консультування та психосоціальна підтримка. Групова соціальна робота охоплює організацію груп підтримки, проведення тренінгів, навчань, а також реалізацію програм соціальної інтеграції та професійної адаптації. Фахівці Центрів життєстійкості впевнені, що саме такий підхід є найбільш ефективним для психологічного відновлення внутрішньо переміщених осіб після кризових ситуацій.

Протягом 2024 року фахівці цих просторів провели понад 500 тисяч заходів, спрямованих на психосоціальну підтримку громадян. Серед них: тренінги-практикуми з профорієнтації та працевлаштування для внутрішньо переміщених жінок, тренінги з позитивного батьківства «Батьківство без стресу», тренінги з формування впевненості в собі та побудови позитивної життєвої перспективи, заняття з арттерапії, навчання навичок першої психологічної допомоги, групи взаємодопомоги та інші (у 2025-му році Центри життєстійкості розширять свою мережу).

Завдяки комплексному підходу, що впроваджується в Центрах життєстійкості фахівці з соціальної роботи допомагають клієнтам знизити рівень стресу, посилювати їхню емоційну стійкість, розвивати навички самозабезпечення та долати соціальну ізоляцію. В умовах воєнного стану особливої значущості набувають освітні та тренінгові програми, спрямовані на розвиток психологічної гнучкості, комунікативних здібностей і професійних навичок. Такі ініціативи сприяють успішній інтеграції внутрішньо переміщених осіб у нові соціально-економічні умови.

Таким чином, соціальна робота в цьому контексті виконує не лише функцію підтримки, а й виступає інструментом для створення умов особистісного та соціального розвитку внутрішньо переміщених осіб у складних обставинах вимушеного переселення. Відновлення їхнього адаптаційного потенціалу через комплексну підтримку сприяє підвищенню психологічної стійкості, успішній соціальній інтеграції та покращенню якості життя як самих внутрішньо переміщених осіб, так і громади, до якої вони долучаються, що є перспективою подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вимушені переселенці: соціально-педагогічні проблеми і досвід підтримки : монографія / за ред. Т. Ф. Алексеєнко. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 240 с.
2. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні: опитування загального населення. Раунд 17, серпень 2024 р.: веб-сайт MOM. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/GPS_R17_IDP_UKR.pdf (дата звернення 09.01.2025).
3. Конончук А. І. Внутрішньо переміщені особи: соціальні аспекти проблем і шляхи її вирішення. *Соціологія та соціальна робота в умовах національних та регіональних викликів*: матеріали доповідей та повідомлень міжнародної науково-практичної конференції / за ред. І. В. Козубовської, Ф. Ф. Шандора, м. Ужгород, 27 вересня 2019 р. Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2019. С. 49–50.

¹ Експериментальний проєкт Міністерства соціальної політики, який реалізується з грудня 2023 року в межах Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?» першої леді Олени Зеленської.

4. Могильова Н. М. Особливості психічного здоров'я та психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб в умовах війни: досвід України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. Випуск 2. 2023. С. 81–85. <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.12>.

5. Николаєва В., Пономарьова В. Соціальна адаптація ВПО у територіальній громаді за новим місцем проживання в умовах воєнного стану. *Ввічливість*. 2023. Вип. 1. С. 79–85. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.11>

6. Рюль В. О., Рюль К. В. Соціальна адаптація жінок ВПО в Закарпатській області. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2024. Вип. 1. С. 189–194. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2024.54.189-194>

7. Соціальна адаптація ВПО: які інструменти для підтримки переселенців потребують впровадження. URL: <https://sss-ua.org/news/soczialna-adaptacziyavpo-yaki-instrumenty-dlya-pidtrymky-pereselencziv-potrebuyut-vprovadzheniya/> (дата звернення 09.01.2025).

8. Старинська Н. В. Адаптаційний потенціал як чинник професійної самореалізації особистості. *Психологія: реальність і перспективи*. 2017. Вип. 8. С. 259–263.

9. У 2025-му році Центри життєстійкості розширять свою мережу : веб-сайт Міністерства соціальної політики. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/24286.html> (дата звернення 19.01.2025).

REFERENCES:

1. Alekseienco, T. F. (Ed.). (2020). *Vmusheni pereselentsi: sotsialno-pedahohichni problemy i dosvid pidtrymky* [Internally displaced persons: Socio-pedagogical problems and experience of support]. Кропивницький: Imeks-LTD [in Ukrainian].

2. International Organization for Migration (IOM). (2024, August). *Zvit pro vnutrishnie peremishchennia v Ukraini. Opytuvannia zahalnoho naseleння: Round 17 (Serpen 2024 roku)* [Report on internal displacement in Ukraine. General population survey: Round 17 (August 2024)]. Retrieved from https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/GPS_R17_IDP_UKR.pdf [in Ukrainian].

3. Kononchuk, A. I. (2019). Vnutrishno peremishcheni osoby: Sotsialni aspekty problem i shliakhy yikh vyrishennia [Internally displaced persons: Social aspects of problems and ways to solve them]. In I. V. Kozubovska & F. F. Shandor (Eds.), *Sotsiologia ta sotsialna robota v umovakh natsionalnykh ta rehionalnykh vyklykiv: Materialy dopovidei ta povidomlen mihnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii* [Sociology and social work under national and regional challenges: Proceedings of the international scientific-practical conference] (pp. 49–50). Uzhhorod: TOV «RIK-U» [in Ukrainian].

4. Mohylova, N. M. (2023). Osoblyvosti psykhychnoho zdorovia ta psykholohichnoi adaptatsii vnutrishno peremishchenykh osib v umovakh viiny: Dosvid Ukrainy [Features of mental health and psychological adaptation of internally displaced persons during the war: Experience of Ukraine]. *Dniprovskii naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava* [Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law], (2), 81–85. <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.12> [in Ukrainian].

5. Nikolaieva, V., & Ponomariova, V. (2023). Sotsialna adaptatsiia VPO u terytorialnii hromadi za novym mistsem prozhyvannia v umovakh voiennoho stanu [Social adaptation of IDPs in the territorial community under martial law]. *Vvichlyvist* [Humanitas], (1), 79–85. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.11> [in Ukrainian].

6. Riul, V. O., & Riul, K. V. (2024). Sotsialna adaptatsiia zhinok VPO v Zakarpatskii oblasti [Social adaptation of IDP women in the Zakarpattia region]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Pedagogika. Sotsialna robota* [Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Pedagogy. Social Work], (1), 189–194. [in Ukrainian].

7. SSS-UA. (2024). *Sotsialna adaptatsiia VPO: Yaki instrumenty dlia pidtrymky pereselentsiv potrebuyut vprovadzhenia* [Social adaptation of IDPs: What tools for supporting displaced persons need implementation]. Retrieved from <https://sss-ua.org/news/soczialna-adaptacziyavpo-yaki-instrumenty-dlya-pidtrymky-pereselencziv-potrebuyut-vprovadzheniya/> [in Ukrainian].

8. Starynska, N. V. (2017). Adaptatsiinyi potentsial yak chynnyk profesiinoi samorealizatsii osobystosti [Adaptive potential as a factor of professional self-realization of an individual]. *Psykholohiia: Realnist i perspektivy* [Psychology: Reality and Perspectives], (8), 259–263. [in Ukrainian].

9. Ministry of Social Policy of Ukraine (2024). *U 2025-mu rotsi Tsentry zhyttiosti rozshyriat svoiu merezhu* [In 2025 resilience centers will expand their network]. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/news/24286.html> [in Ukrainian].